

Pijpenmakers uit Gouda en Aarlanderveen met een contract bij Zweedse fabrikanten in de eerste helft van de 18^e eeuw.

Bert van der Lingen

In de 17de eeuw kwam er vanuit Zweden een grote vraag naar goedkope Nederlandse, vooral in Amsterdam, gesponnen tabak. Al vrij snel zien we een verschuiving optreden, wanneer losse tabaksbladen naar Zweedse bedrijven worden verzonden, die ter plaatse worden gesponnen. In Stockholm waren hiertoe tabaksspinnerijen opgezet door lokale en Nederlandse kooplieden. De benodigde vakkennis en gereedschappen haalde men voornamelijk uit Nederland. Vanaf het midden van de 17de eeuw vertrekken dan ook geregeld Hollandse tabaksspinners met een arbeidscontract naar Zweden. [1] Niet alleen de tabaksindustrie maakte gebruik van Nederlandse vaklieden. Ook de pijpenindustrie profiteerde van de kennis uit Nederland. Kort na de oprichting van de eerste pijpenfabriek in Stockholm, vertrekt de eerste pijpenmaker naar Zweden om een functie te vervullen in deze lokale pijpenfabriek. De eigenaren waren, anders dan in Nederland, geen pijpenmakers van origine, maar investerende kooplieden die zelf geen ervaring hadden met het fabricageproces, waardoor ze bekwaam personeel van buitenaf moesten inhuren.

Het dienstcontract van Jan Joosten Vertin uit Gouda (1710)

Eind 1710 vertrok de Goudse pijpenmaker Jan Joosten Vertin naar Stockholm om te werken in de pijpenfabriek van de Zweedse kooplieden Aspegreen en Andersin. Zijn dienstcontract werd op 10 september van dat jaar opgemaakt in bijzijn van de Amsterdamse koopman Anthonij Waterman, die optrad als gemachtigde van de twee Zweedse kooplieden. In het contract lezen we dat Vertin met het eerste konvooi vanuit Amsterdam naar Stockholm moest afreizen om de Zweden, voor de periode van een jaar, te dienen *'in het maaken van Tabakspijpen, welk ambagt hij Jan Joosten Vertin verclaard wel te verstaan en in welke dienst hij belooft zig getrouwelijk te zullen quijten'*. De contractperiode ging in zodra Vertin aan boord van het schip stapte. Hij kreeg wekelijks 4 gulden salaris en vrije huisvesting, eten, drinken en 'vuur en licht'. Ook de kosten van de heen- en terugreis werden door de Zweden betaald.[2]

Zijn werkgever, de koopman Carl Aspegren, had in november 1708 als eerste het exclusieve recht gekregen om voor een periode van 20 jaar kleipijpen te fabriceren. [3] In het dienstcontract is sprake van Aspegreen en Andersin, terwijl in de Zweedse literatuur alleen Ook de kosten van de heen- en terugreis werden door de Zweden betaald. [2] Zijn werkgever, de koopman Carl Aspegren, had in november 1708 als eerste het exclusieve recht gekregen om voor een periode van 20 jaar kleipijpen te fabriceren. [3] In het dienstcontract is sprake van Aspegreen en Andersin, terwijl in de Zweedse literatuur alleen Aspegren wordt genoemd. Het is niet bekend of Andersin alleen medefinancier van dit project was, of dat hij ook een meer actieve rol in de pijpenmakerij vervulde.

Het bedrijf van Carl Aspegren stond in de wijk Grindvaktaren, in het stadsgebied Kungsholmen, ten oosten van het centrum van Stockholm (afb. 1). In 1713 opende hij ook nog een tabaksfabriek en in 1726 begon hij met een eigen tabaksplantage. In 1729 werd het privilege van 1708 verlengd. [4] Vertin arriveerde bijna twee jaar na de opening van de fabriek van Aspegren in Stockholm. Hij was, naar eigen zeggen, bekwaam in het pijpenmaken en zal in Gouda ongetwijfeld het vak hebben geleerd. De naam Vertin komt niet in de Goudse gildenboeken voor, waardoor we weten dat hij geen eigen baas geweest is. Specifieke werkzaamheden werden hem in het contract van Aspegren niet toebedeeld, waardoor niet

bekend is met welk onderdeel van de productie hij zich bezighield. Of hij na het aflopen van zijn jaarcontract terug keerde of in Stockholm bleef is eveneens niet bekend.

Afb. 1: Kungsholmen, Stockholm 1754 (detail) waar de fabriek van Carl Aspegren stond.

Uit: Akerhagen 1985, p.55.

Het dienstcontract van Jacob van Kleeff uit Alphen aan den Rijn (1749)

Bijna veertig jaar later, op 26 september 1749 werd, in aanwezigheid van de Amsterdamse koopman Charles Frederick Bagge het dienstcontract van Jacob van Kleeff opgemaakt. [5] Bagge was gemachtigd door de Zweedse pijpenfabrikant Olof Forsberg, de nieuwe werkgever van Van Kleeff. Forsberg betaalde de overtocht en wilde indien nodig geld voorschieten, om de periode tussen vertrek en aankomst in Zweden te overbruggen. Dit geld werd bij aankomst in Stockholm van zijn salaris ingehouden. Van Kleeff tekende een contract voor vier jaar en ging aan het werk als

pijpenmakersbaas. Forsberg verwachtte van hem dat hij '*het arbeidersvolk in alles aangaande, de pijpemakerij behoorlijk [zal] leeren en onderwijzen, gelijk hij ook gehouden zal zijn voor zoo verre als het zulx verstaet om het branden of backen der pijpen te dirigeeren en waarneemen, als meede de noodige fatsoenen of modellen van de pijpeformen te maken en in regten en voorts in alles betreffende de voornoemde pijpefabricq zijn uijterste devoir aan te wenden en te doen 't geene daarbij noodig zal zijn*'.

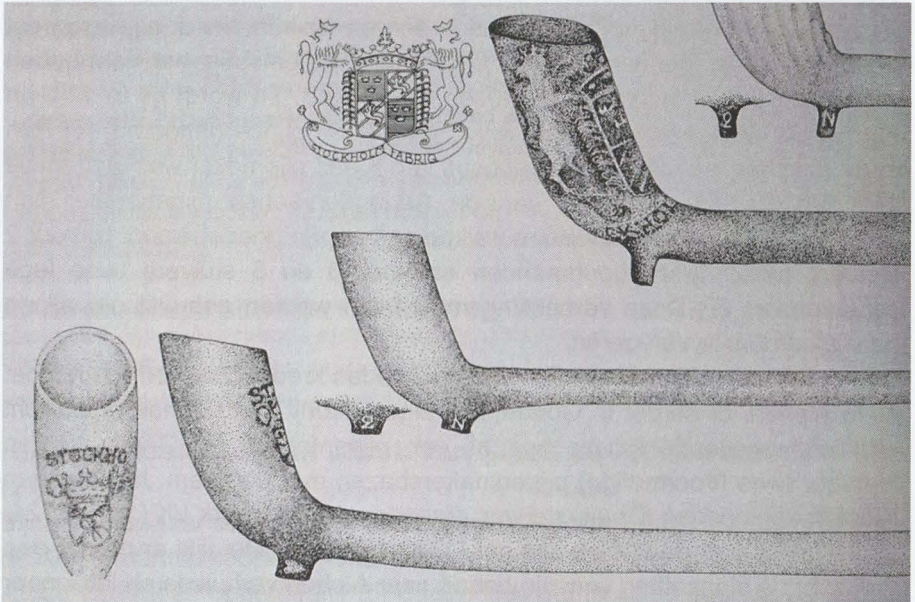
Van Kleeff kreeg een gratis woning met '*vrije vuur of brandhout*'. Het contract ging in bij aankomst in Stockholm. Zijn salaris werd wekelijks betaald en bedroeg 6 gulden ofwel 24 daalders kopermunt per week in lokaal geld. Als Jacobus op jaarbasis meer dan veertien dagen door ziekte verzuimde, moest hij deze extra dagen aan het eind van zijn contract nadienen.

Wie was de in Gouda geboren Jacobus van Kleeff? In de archieven en de literatuur met betrekking tot Aarlanderveen en Alphen, wordt hij niet direct als pijpenmaker genoemd. Wel zijn er aanwijzingen die het vermoeden versterken dat hij zich met dit beroep bezig hield. Zo wordt hij in 1741 in Alphen als verkoper van brandewijn, jenever en pijpen genoemd. [6] Een meer concrete aanwijzing dat Jacobus van Kleeff pijpmaker was vinden we in 1743, na het overlijden van de Aarlanderveense pijpenmaker Jan Joosten Proost. Op de openbare verkoping van zijn boedel, koopt hij voor 2 stuivers twaalf lege pijpenmanden en voor 3 en 5 stuivers twee lege pijpentonnen. [7] Deze verpakkingsmaterialen werden gebruikt om pijpen naar afnemers te vervoeren.

De verantwoordelijkheid die Jacobus in Zweden kreeg, doet vermoeden dat hij in Alphen, of eerder in Gouda, zijn eigen bedrijf heeft gehad of wellicht een leidinggevende functie had bij een pijpenfabriek. In Gouda komen hiervoor twee (voormalige) pijpenmakersbazen met de naam Jacobus van Kleef in aanmerking. De eerste was eigenaar van het merk VK (1672-1724) en de ander van de *vos op zijn gat* (1712-1729). [8] Het lijkt er op dat een van hen, na stopzetting van zijn bedrijf naar Alphen verhuisde en later naar Stockholm.

In Alphen had Jacobus familie die zich ook bezig hield met pijpenmaken. Op de veiling van de boedel van Proost komen we namelijk ook de Aarlanderveense pijpenmaakster Pietertje Kobus van Cleeff tegen, die voor 15 stuivers een koperen pijpenvorm kocht. Pietertje werd in 1682 in Gouda geboren en vertrok naar Aarlanderveen waar ze in 1728 trouwde. [9] Zij

was mogelijk een zus of nicht van Jacobus. Haar ouders waren Jacob(us) Jacobsz van Kleef en Marij Krijnen. [10] Haar vader was eigenaar van het merk IVK, dat hij in 1704 overdeed aan zijn zoon Pieter Jacobsz. [11] Olof Forsberg, de nieuwe werkgever van Van Kleeff, had in 1739, samen met Olof Aspegren, het koninklijke privilege voor een pijpenfabriek in Zweden verkregen. In dat jaar kochten de compagnons ook de ruim dertig jaar oude fabriek van Carl Aspegren, de vader van Olof, waar Jan Joosten Vertin had gewerkt. De samenwerking tussen Forsberg en Aspegren eindigde in 1742, waarna Aspegren elders voor zichzelf begon. Forsberg was rond het midden van de 18de eeuw een van de grootste pijpenfabrikanten van Zweden. Hij had fabrieken in Södermalm en Marieberg in het zuiden van Stockholm.

Afb. 2: Enkele modellen uit de fabriek van Olof Forsberg. Uit: Loewe 1990, p.84

In 1742 had hij 46 werknemers op de loonlijst en in 1752, toen de concurrentie begon op te komen en de productie ging dalen, nog maar 34,

waaronder 2 meesters (meesterpijpenmakers), 8 gezellen, 3 leerlingen en 21 overige werknemers. [12] Van Kleeff zal een van deze meesters geweest zijn. In de periode januari 1741 tot en met juni 1742 werd in de fabriek van Forsberg 3.405 gros (490.320 stuks) of gemiddeld 189 gros (27.216 stuks) per maand gemaakt en in de periode juli 1742 tot en met december 1743 nam de productie toe tot 11.426 gros (1.655.344 stuks) of gemiddeld 635 gros (91.440 stuks) per maand. [13]

De in Zweden geproduceerde pijpmodellen

Begin 1700 werd de Zweedse pijpenmarkt vooral voorzien door producten uit Engeland. Jonas Alströmer, een Zweedse zakenman die in Engeland had gewoond en later in Zweden een pijpenfabriek oprichtte, schreef niet positief over de kwaliteit van de Engelse pijp waarvan een belangrijk deel naar Noorwegen en Zweden werd geëxporteerd. [14] In deze periode was de Zweedse pijpenindustrie nog in de beginfase, terwijl in Nederland en Engeland al een enorme productie bestond.

Nadat in 1708 de eerste Zweedse pijpenfabriek werd geopend zal de import van kleipijpen zijn gedaald, ten gunste van de eigen productie. Ook zien we later in de 18de eeuw een verschuiving ten opzichte van het land van herkomst. Zo kwam in 1738 nog circa 70 % van de geïmporteerde kleipijpen uit Engeland en 30 % uit Nederland, terwijl acht jaar later circa 10 % uit Engeland kwam en 90 % uit Nederland. [15]

Gezien bovenstaande is het begrijpelijk dat Zweedse pijpenmakers hun producten een Engels ketel-model gaven, immers hier was men het meest mee bekend en het was het meest gangbare model. De populariteit van deze pijpen valt ook op te maken uit de export van Gouda naar de Scandinavische landen, die voor een groot deel bestond uit de op Engelse modellen gebaseerde kromkop pijpen. Een enkele keer wordt in Zweden een poging ondernomen om een Nederlands model na te maken, zoals een pijp met een vorm tussen ovoïde en kromkop, ter gelegenheid van de revolutie in 1772. [16] Ook bij deze pijp blijkt weer de voorkeur voor het Engelse model.

De pijpvaardsten in Zweden doen vermoeden dat, na de komst van de Nederlandse pijpmakers, het modellen aanbod niet veel veranderde en er weinig of geen Goudse modellen uit de fabriek van Forsberg kwamen.

Noten:

- 1 Roessingh 1976, p.424-425.
- 2 Stadsarchief Amsterdam, Notarieel Archief, Notaris David Walschaart, inv. 5814, p.897-900, Dienstcontract tussen Jan Joosten Vertin en de heren Aspegreen en Andersin, 10 september 1710.
- 3 Bonds 1985, p.14.
- 4 Loewe 1990, p.47.
- 5 Stadsarchief Amsterdam, Notarieel Archief, Notaris Benjamin Phaff, inv.nr. 10249, akte 915, 26 september 1749, Contract tussen Charles Frederick Bagge en Jacob van Kleeff.
- 5 Stadsarchief Amsterdam, Notarieel Archief, Notaris Benjamin Phaff, inv.nr. 10249, akte 915, 26 september 1749, Contract tussen Charles Frederick Bagge en Jacob van Kleeff.
- 6 Van der Meulen 1986, p.97.
- 7 Streekarchief Rijnlands Midden, Alphen aan den Rijn. Oud Rechterlijk Archief Aarlanderveen, inv.nr. 85, Boedelpapieren 1742-1758: Extract uijt het schuldeboek van Jan Joosten Proost, overleden onder Aarlanderveen den 19^e October 1743.
- 8 Duco 2003, p.216.
- 9 Van der Meulen 1986, p.86.
- 10 Doopregister St. Janskerk Gouda, doopschrijving Pietertje van Kleeff, 18 sept. 1682.
- 11 Duco 2003, p.26.
- 12 Bonds 1985, p.18-19.
- 13 Loewe 1985, p.24.
- 14 Bonds 1980, p.274-275.
- 15 Bonds 1980, p.274 en noot 9.
- 16 Duco Pijpelijntjes, jaargang X, nr. 4, 1984, p.15-16

Literatuur:

Bonds, G., Clay pipes from Ryssviken (Clay pipe factories in Stockholm) Examination based on finds of clay pipes by a shore in Stockholm without digging. In: (P. Davey, ed.) *The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe IV. Europe I*. BAR international series 92. Oxford, 1980, p.273-298.

Bonds, Gunvor, Pipbruken i Stockholm. In: *Kritpipor. Historien kring ett fynd vid Södermalmstorg*. Trångsund 1985, p11-22.

Duco, Don, Een pijp als herinnering aan de revolutie. *Pijpelijntjes*, jaargang X, nr. 4, 1984, p.15-16.

Duco, D.H., *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*. Amsterdam 2003.

Loewe, Walter, Olof Forsberg-pipfabrikör. In: *Kritpipor. Historien kring ett fynd vid Södermalmstorg*. Trångsund 1985, p23-30.

Loewe, Walter, *Petum Optimum. A book on tobacco in Sweden from the beginning of the 17th century until modern times*. Borås 1990.

Meulen, J. van der, *De "Gouwenaars" van Alphen aan den Rijn. Een onderzoek naar tabakspijpenmakers en hun produkten*. Alphen aan den Rijn, 1986.

Roessingh, H.K., *Inlandse tabak. Expansie en contractie van een handelsgewas in de 17^e en 18^e eeuw in Nederland*. Wageningen, 1976.